

OGRODY W DAWNYCH ZAGRODACH WŁOŚCIAŃSKICH NA OBSZARZE DZISIEJSZEGO WOJEWÓDZTWA ŚLĄSKIEGO

Niniejszy artykuł jest prawdopodobnie pierwszą próbą zebrania informacji na temat ogrodów w dawnych zagrodach wiejskich znajdujących się na obszarze dzisiejszego województwa śląskiego. Ogrody wiejskie rzadko były przedmiotem badań, a jako forma nietrwała w dużej części uległy przekształceniu lub zostały zniszczone. Stąd zebranie informacji do niniejszego artykułu narażało wielu problemów, a w niektórych przypadkach informacji takich nie było. Pierwsze skromne informacje o ogrodach zakładanych przy zagrodach włościańskich przekazane przez badaczy pochodzą z 2. połowy XIX wieku. Dotyczą one jedynie niektórych obszarów Polski. Również współcześnie problematyka ta nie cieszy się dużym zainteresowaniem badaczy.

O złożoności problematyki podjętej w artykule zadecydował fakt że poszczególne części dzisiejszego województwa śląskiego rozwijały się w odmiennych warunkach politycznych, gospodarczych i społecznych. Wynikało to z przynależności ziem województwa do różnych państw. Początkowo było to Królestwo Polskie (ziemie Małopolskie) i Królestwo Czech (ziemie Górnośląskie). Granica pomiędzy Małopolską i Śląskiem ostatecznie ukształtowała się w początkach XVI wieku i przetrwała z niewielkimi zmianami do czasu odzyskania niepodległości. Dzieliła ona obszar województwa południkowo na dwie prawie równe części. W drugiej połowie XVIII w. nastąpiły zmiany przynależności państwowej ziem śląskich województwa. W wyniku wojen śląskich, w 1763 r., północna część Górnego Śląska przeszła pod panowanie Prus, południowa pozostała w Królestwie Czech należącym do Cesarstwa Austrii. Od końca XVIII w. obszar województwa był kontrolowany przez trzy państwa zaborcze: Prusy, Austrię i Rosję. Austria zajęła południową część województwa obejmując Śląsk cieszyński i Żywiecczynę. W 1918 r. wraz z odzyskaniem niepodległości wschodnia część dzisiejszego województwa śląskiego oraz część ziem górnośląskich znalazły się w granicach Polski. Scalenie wszystkich ziem województwa nastąpiło dopiero w wyniku drugiej wojny światowej. Różnice polityki gospodarczej i tym samym sposobów rozwoju ziem województwa są odzwierciedlone m.in. w krajobrazie jego poszczególnych części.

W rozważaniach podjętych w artykule przyjęto ramy czasowe od uwłaszczenia chłopów do okresu drugiej wojny światowej. Ponieważ ogrody są częścią wsi omówienie poprzedzono krótką informacją o kształtach wsi i sposobach ich zabudowy.

TRADYCJE UPRAW OGRODOWYCH

Tradycje upraw ogrodowych sięgają czasów bardzo odległych. Informacje o istnieniu ogrodów czyli obszarów ogrodzonych, w których uprawiano rośliny, zachowane są w przekazach kultury ludowej, dostarczają ich badania historyczne, archeologiczne i etnograficzne. Opisy ogrodów towarzyszących siedzibom mieszkalnym przekazali nam dawni kronikarze: Herbord Ibrahim ibn Jakub, Tietmar [Bogdanowski J.]. W ogrodach uprawiano rośliny użytkowe, wykorzystywane w codziennych zajęciach w gospodarstwie, w kuchni oraz w obrzędach, leczeniu, wierzeniach. Ilość i rozmieszczenie roślin w ogrodzie zależne były od upodobań i zamożności właścicieli. Pierwsze, uprawiane w ogrodach rośliny: kwiaty, zioła, drzewa pochodziły ze stanowisk naturalnych [Ciołek G.]. W ogrodach wczesnego średniowiecza uprawiano już niektóre warzywa (rzepę), rośliny użytkowe (len, konopie), zioła, w tym rośliny kwiatowe oraz niektóre zboża (jęczmień)¹. Podobnie jak

¹ Według autorów *Kuchni Słowian* w ówczesnych ogrodach (prawdopodobnie mowa tu o ogrodach klasztornych i książęcych) można było zobaczyć również: bób, bób celtycki, bobik, groch zwyczajny, soczewicę jadalną, soczewicę, marchew zwyczajną, ogórek siewny, rzepe, pasternak, wykę siewną i czteronasienną, kolen-drę siewną, koper ogrodowy, chmiel zwyczajny oraz mak lekarski. Hodowano też drzewa owocowe: jabłonie, śliwy lubuszkę i domową (węgierkę), wiśniośliwy, czereśnie, wiśnie, grusze pospolite oraz winorośl właściwą (*Vitis vinifera*). Znane były też śliwa wiśniowa (*Prunus cerasifera*), brzoskwinia (*Prunus persica*), a w okolicach Opola i Wrocławia również orzech włoski (*Juglans regia*) [Lis H. Lis P].

dzisiaj opiekę nad ogrodami sprawowały kobiety [Ciołek G.]. Ogrody, w których hodowano rośliny cenne, wymagające częstych, codziennych zabiegów (podlewanie, plewienie, ochrony przed zwierzętami, czy też złodziejami) lokalizowano bliżej siedziby mieszkalnej.

Pierwsze ogrody, pojmowane jako część działki siedliskowej, pojawiły się w średniowieczu na działkach chłopskich nadawanych im w ramach prowadzonej wówczas akcji osiedleńczej. Ze względu na nietrwałą postać ogrodów wiedza o kształtach i formach tych dawnych ogrodach, uległa zatarciu. Przypuszcza się że zakładano je w różnych częściach działki, jako części łąnów lub niw. W otoczeniu budynków znajdowały się uprawy roślin użytkowych [Ciołek G.] wymagających więcej uwagi. Sadzono przede wszystkim kapustę, rzepę i chmiel (szyszki chmielu przekazywano na spłatę dziesięciny) oraz len, proso i zboża. Być może rosły tam też niektóre zioła, ale większość z nich pozyskiwano ze stanowisk naturalnych. W zagrodach chłopskich rosły też drzewa, których cień chętnie wykorzystywano jako miejsce odpoczynku. W naturalnym otoczeniu zagrody pozostawały rośliny rosnące na miedzach, przy drogach, na łąkach i pastwiskach. Np. drzewa owocowe rosły zarówno w sąsiedztwie zabudowy jak i na miedzach [Baranowski B.].

Ogrody ozdobne przy zagrodach wiejskich

Dziewiętnastowieczne zagrody chłopskie, z chałupą częściowo ogrodzoną wyplatany, drewnianym lub kamiennym płotem, wtopione były w otaczający je krajobraz. Oprócz roślin ogrodowych czy uprawianych na polu mieszkańcy mieli do dyspozycji rośliny dziko rosnące na terenie zagrody, pod płotem czy w obejściu. Korzystali też z roślin występujących na miedzach, przy drogach, na łąkach i pastwiskach oraz w lasach.

Ogrody zazwyczaj sytuowano pomiędzy chałupą i drogą, a gdy nie było tam miejsca w obrębie podwórka. Rosły tam przede wszystkim rośliny użyteczne. Miały one konkretne przeznaczenie i były wykorzystywane w gospodarstwie, w kuchni, w lecznictwie i obrzędach. Często zdarzało się, że przy chałupach, szczególnie ubogich, ogródka nie było [Szot-Radziszewska E.].

Pierwsze niewielkie fragmenty zagród chłopskich, dedykowane roślinom ozdobnym i ziołom, pojawiły się na przełomie XVII i XVIII wieku wraz z rozwojem ogrodów kwiatowo-ziołowych przy dworach i rezydencjach [Zątek W.]. Na ten cel przeznaczano zazwyczaj niewielką przestrzeń pod oknami chaty, często lekko ocienioną drzewami owocowymi. Takimi ogródkami, zwanymi przedokiennymi, opiekowały się młode dziewczęta. Kształt i wygląd tych niewielkich ogródków kwiatowych były zawsze efektem indywidualnych upodobań i potrzeb.

Wschodni obszar województwa śląskiego - zabór rosyjski

Na ziemiach województwa śląskiego, znajdujących się pod zaborem rosyjskim już od lat 30 XIX w. przeprowadzano oczyszczanie chłopów. Często łączyło się to z przeniesieniem chłopów na nowe tereny uzyskane w wyniku komasacji ziemi oraz parcelacji majątków kościelnych lub skonfiskowanych. W wyniku tej regulacji powstał nowy typ wsi: tzw. rzędówki². Wsie tego typu zajmują znaczne obszary wschodniej części województwa. Pozostałe wsie na tym terenie to nieregularne wielodrożnice lub wsie drogowe [Szulc H.]. Zagrody chłopskie były zazwyczaj niewielkie. Domy najczęściej sytuowano szczytami do drogi. O wyglądzie ogrodów w tych zagrodach wiemy niewiele, autorce nie udało się dotrzeć do żadnych badań prowadzonych na tym terenie. Można przypuszczać, że zagrody urządzało według dawnych zwyczajów. Ogólny opis ogrodów włościańskich tej części województwa autorka sporządziła opierając się na informacjach przekazanych przez Edwarda Jankowskiego oraz Elżbietę Szot-Radziszewską badającą wieś kielecką. Przytaczane nazwy lokalne pochodzą z obszaru badań poza obszarem województwa śląskiego.

Opis ogrodu przedokiennego ziemi kieleckiej, sporządzony w latach 70 XIX w. pozostawił ks. Waldemar Siarkowski³.

2 Rzędówki to wsie różnej długości, ciągnące się nawet do kilku kilometrów. Zagrody usytuowane są luźno po jednej lub po obu stronach ulicy. Prostopadłe do drogi biegną zagony w formie szerokich pasów pól.

3 Sierakowski W. Ks., Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc [w:] Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej, 1878 cz.1, s. 9-10. Za: Szot-Radziszew-

Przed chatami okien, gdzieniegdzie zaopatrzonych w okiennice, widnieją ogródki niewielkiej objętości z drzewiną owocową, przeważnie z śliwin lub trześni. Takie ogródki okala płot z tyczek. Jeśli w chacie powszechnie zwanej chałupą znajdują się dziewczuchy, to w ogródku przed samym oknem, jest ze dwie grządki przeznaczone na kwiatki, gdzie ruta prym trzyma. W nią bowiem, idące do kościoła dziewczyny stroją chustki nawet w zimowej porze. Oprócz ruty znajdują się bałuny (nagietki) astry, piwonie itp. Gospodynie pielęgnują po takich ogródkach ziele przystęp, które, według twierdzenia ludu, korzeń ma do dziecka podobny. Przystęp w takiej tylko chałupie rosnąć może, gdzie dzieci nie chodzą. Ziele to skuteczne przeciw czarownicom.

Przytoczony opis wyjaśnia istotę niewielkich ogrodów przedokiennych. Rosły tam zioła i rośliny wykorzystywane w lecznictwie, obrzędach i magii. Młode dziewczyny uprawiały w nich m.in. rutę – ziele niezbędne dla dokonania obrzędu zamążpójścia. Druga wymieniona roślina to przystęp była ziele działającym przeciwko czarownicom zabierającym krowom mleko. Nagietki i piwonie miały swoje miejsce w apteczce ludowej. Suszone astry dodawano do palm wielkanocnych. [Szot-Radziszewską E.]. Edward Jankowski mówi jeszcze o spotykanych przed chatami włościan, malwach, wrotczy wonnej, aksamitkach, a nawet georginiach. Bardzo cenionym krzewem w dziewiętnastowiecznym ogrodzie był czarny bez, z którym wiązało się dużo wierzeń oraz kalina koralowa. W ogródkach tego okresu sadzono też drzewa: śliwy i dzikie czereśnie o których wspomina m.in. ks. W. Sierakowski.

Bez czarny, (*Sambucus nigra* L.) wikipedia domena publiczna

Piwonia (*Paeonia* L.), wikipedia domena publiczna

Rozsadę i nasiona roślin hodowanych w ogródkach chłopi pozyskiwali ze dworu lub w ramach wymiany sąsiedzkiej. Rośliny w ogrodach sadzili kępami lub w pojedynczych grządkach zwanych rajkami (kielecki) [Szot-Radziszewską E.].

Charakterystyczne i utożsamiane teraz z ogrodem przy chacie wiejskiej przedogródki położone między chałupą i drogą, pojawiły się dopiero w początkach XX wieku, a w niektórych miejscach nawet dopiero w okresie międzywojennym. Było to związane z uchwaleniem w 1928 roku ustawy o prawie budowlanym i ulokowaniu osiedli, w której określono odległość zabudowań od drogi publicznej (wynosiła ona 3,5 m) i zobowiązano właścicieli gospodarstw do zakładania ogrodów przed domami. Dopiero w tych ogrodach tych pojawiły się m.in. bez lilak i jaśmin. Kwiaty siano na prostokątnych grządkach zwanych leszkami lub kwaterami [Szot-Radziszewską E.]. Kompozycja kwiatów w takim ogrodzie nie był przypadkowa. Pod płotem od strony drogi najczęściej sadzono wysoką rudbekię nagą. Jej długie i wiotkie łodygi wspierały się o płot, a kołyszące się na wietrze żółte kwiaty kojarzono z jasnymi głowami kawalerów (pachołków) zaglądających przez okna do chałup, gdzie były panny. Roślina ta uważana jest za najdłużej sadzoną w ogrodach. Obok

niej rosły białe i różowe floksy. Od białych ścianach chałupy odbijały się kolorowe malwy. Wzrok przyciągały też atrakcyjne dalie (georginie). W środku rosły piwonie lekarskie szczególnie cenione ze względu na piękne, pachnące kwiaty. Były też wykorzystywane w lecznictwie ludowym i magii. Niższe kwiaty rosły kępami w różnych miejscach ogródka. Od dość dawna sadzono starą odmianę astrów (Novi-Belgii). Chętnie sadzone były też nagietki [Szot-Radziszewską E.].

W okresie międzywojennym popularność zdobyły: pierwiosnka lekarska, aksamitka wzniesiona, kocanka ogrodowa, kosańce i lilie białe św. Józefa, irysy, lilie pomarańczowe, liliowiec rdzawy, W tym czasie do ogrodów wiejskich zawitało też większość kwiatów ozdobnych: np. róże pnące z drobnymi białymi lub czerwonymi kwiatami, rzadziej krzaczaste, białe narcyzy, goździk brodaty, lewkonie, groszek pachnący, naparstnica, łubin ogrodowy, fiołki. Do 1939 r. w ogródku zawsze znalazło się miejsce dla najpotrzebniejszych ziół, takich jak: bylisy Boże drzewko, mięty, piołunu, rumianku, żywokostu lekarskiego, szalwii czy barwinka. W słonecznym miejscu urządzano niewielki warzywnik gdzie rosły: kapusta, marchew, czerwone buraki, pietruszka, fasola tyczkowa, cebula, niekiedy czosnek i rzepa [Szot-Radziszewską E.].

Rudbekia , fot. D. Cholewa

Aster nowobelgijski (Symphyotrichum novi-belgii var. novi-belgii), wikipedia domena publiczna

Po 1945 r. do przedogródków wprowadzono: bratki, nasturcje, cynie, maciejkę, róże krzaczaste (rzadko), tulipany, mieczyki i inne nowsze odmiany kupowane w sklepach ogrodniczych. Z warzyw do ogródka zawitały: szczypior, rzodkiewka, sałata, koper, pomidory, ogórki, seler por. [Szot-Radziszewską E.].

Pod płotami ogrodów i obejściu rosły dzikie rośliny zielne, wykorzystywane w lecznictwie i obrzędach. Był to: pokrzywa, glistnik jaskółcze ziele, babka, piołun, pięciornik kurze ziele, perz, byllica pospolita, byllica boże drzewko, biedrzeniec, łopian, krwawnik, podbiał pospolity, mniszek lekarski, przywrotnik lekarski, macierzanka, łoboda, pasza, lulek czarny, bieluń dziędzierzawa, rdest [Szot-Radziszewską E.].

Południowa część województwa śląskiego – zabór austriacki

Pod zaborem austriackim pozostawały: Żywiecczyzna należąca wcześniej do Korony polskiej, włączoną do prowincji Galicja oraz Śląsk cieszyński podlegający Królestwu Czech włączony do prowincji Śląsk austriacki. Uwłaszczenia chłopów dokonano na tym obszarze jednorazowym aktem w 1848 roku. Leżące na tym terenie wsie mają kształty nieregularnych wielodrożnic (na pogórzu) i łańcuchówek rozwijających się w dolinach potoków górskich [Szulc H.]. Od 1786 r. na

Sokolniki, gmina Niegowia, fot. D. Cholewa

terenie zaboru austriackiego obowiązywała ustawą ogniową na mocy której istniał obowiązek obsadzanie domów drzewami liściastymi [Schäfer B.]. Miały one stanowić barierę ogniową. Autorce nie udało się znaleźć żadnych informacji o kształcie i formach ogrodów włościańskich tego obszaru. Prawdopodobnie na tym terenie nie były do tej pory prowadzone badania w tym kierunku.

Południowo-wschodnia część województwa śląskiego – zabór austriacki, Galicja

Na przełomie XVIII i XIX w., w Galicji, ogromnym problemem był głód ziemi. W wyniku ciągłych podziałów ziemi pomiędzy spadkobierców pola przynależne do poszczególnych rodzin były bardzo małe. Przysłowiowa „bieda galicyjska” była ogólnie znana. Charakterystycznym elementem krajobrazu tego obszaru była mozaika pól rozdzielonych miedzami i drewniane domy otoczone drzewami liściastymi ułożone w zespołach zabudowy łańcuchowej ciągnącej się wzdłuż dolin. Z opisów zawartych w spisach katastralnych opracowanych na przełomie XVIII i XIX wieku⁴ dowiadujemy się że ogrody w zagrodach miały przede wszystkim charakter użytkowy. Rosły w nich jarzyny i drzewa owocowe [Pietrzak M, Angiel M]. Na podstawie dostępnej ikonografii możemy jednak przypuszczać, że przed każdym nawet najmniejszym domem znajdował się niewielki ogródek ziołowo-kwiatowy. Często w ogrodach, przy drogach czy na drzewach umieszczano niewielkie kapliczki i krzyże.

Południowo zachodnia część województwa śląskiego, zabór austriacki Śląsk cieszyński

Jak pisał Lucjan Malinowski w 1867 roku *„Na Szlęzku Austriackim ogół ludności, kto wie . czy nie jest jeszcze zamożniejszy od Górno-Szlęzaków. Między dolakami spotkać można nawet pewien zbytek, dowodzący, iż przywykli od życia wygodnego i przyjemnego. [...] Tam (przyp. autora) [...] Pierwszy raz oglądałem chłopka polskiego w powozie.[...] [Malinowski L.]*

4 Metryka Józefińska i franciszkańska opracowanie w latach 1787-1789 i 1817-1819 [Pietrzak M, Angiel M.]

Według opisu Malinowskiego gospodarstwa rozłożone na pogórzu cieszyńskim (dolaki) były bardzo zamożne. Domy siodłaków były porządne, podobne do polskich dworów szlacheckich. Ich ściany często okrywały winogrona [Malinowski L.]. Zazwyczaj były ustawione frontem do

Zagroda w Kocierzy, Beskid Mały

Zagroda w Kocierzy, Beskid Mały, 1935, NAC, sygn.. 3/1/0/9/2218

drogi lub rozrzucone na pagórkach. Przy domach rosły sady, lokalizowane były pomiędzy drogą i domem, lub z boku domu. Niewątpliwie w zagrodzie znajdował się ogród warzywny i ziołowy, być może i kwiatowy. Prawdopodobnie był lokalizowany w pobliżu domu, jednak brak jest informacji co do jego kształtu i formy.

W górach zabudowania rozsiane były grupami w dolinach pomiędzy wzniesieniami, wzdłuż szczytów, oraz jako chaty samotnicze. Przy każdej chacie znajdował się nawet malusieńki ogródek.

Zachodnia część województwa śląskiego - zabór pruski

Uwłaszczenie na terenie zaboru pruskiego przebiegało wieloetapowo. Na niektórych obszarach (w okolicy Pszczyny) eksperymentalnie miało miejsce już na przełomie XVIII i XIX wieku. Ostatecznie skończyło się w latach 70 XIX w. Leżące na terenie zaboru niemieckiego wsie są bardzo różnorodne. Mają kształty nieregularne wsi drogowych lub wielodrożnic oraz regularne

Istebna, Śląsk Cieszyński, 1938, NAC, sygn.. 3/1/0/12/142

Zagroda w Puńcowie, Śląsk cieszyński, 1926, NAC sygn. 3/1/0/9/5299.

dużych ulicówek, łańcuchówek, kolonii fryderycjańskich i puszczańskich [Szulc H.]. Gospodarstwa wydzielane w początkowych etapach uwłaszczenia, na przełomie XVIII i XIX w, osiągały nawet powierzchnie 75 ha. Zagrody nowych gospodarstw urządzano według kilku projektów typowych. Niektóre z nich wyposażane były w ciąg oczyszczania ścieków przed odprowadzeniem ich do rzeki [Szendera W].

Lucjan Malinowski tak opisywał lud śląski na przełomie lat 60 i 70 XIX w.: „*Szlązacy [...] są zamożni. Po większej części zajmują się tu rolnictwem, wielu jednak Szlązaków handluje zbożem. [...] Rolnictwo na Szląsku stoi bardzo wysoko. [...] W okręgach: Głupczyckim i Raciborskim grunta są bardzo żyzne, a gospodarstwa wzorowe. Gościńce wysadzone drzewami owocowymi [...] w okręgach środkowych [...] Malpane [...] Piaszczysty grunt czyni daremnymi wszystkie usiłowania rolnika.*

Według opisów Malinowskiego rozkład wsi, budowa i wnętrza domów różne były w różnych okolicach Śląska. Zazwyczaj zabudowania wsi rozmieszczone były po obu stronach ulicy. Domy były zarówno stare, zwykłe z drzewa jak i nowe z cegły. Kościół wznosi się najczęściej w środku wsi. Zagrody były ogrodzone połączone z ulicą wrotami i furtką. W środku znajdowało się duże podwórze. Z jednej jego strony stał dom mieszkalny, ustawiony najczęściej szczytem do ulicy. Naprzeciw domu mieściła się obora, a w głębi podwórza stodoła. Za stodołą rozciągał się ogród owocowy i warzywny, dalej pole. [Malinowski L]. W zagrodzie znajdował się też *wymoweg, wycug* – czyli niewielkie gospodarstwo i dom pozostawiony do dyspozycji starszych gospodarzy (rodziców). Utworzenie *wycugu* było zagwarantowane prawem spadkowym. Na terenie Górnego Śląska pod uprawę wykorzystywano każdy skrawek ziemi. Niewielkie przestrzenie pomiędzy drogą a domem też były wykorzystywane do uprawy roślin użytkowych np. sadzono tam winogrona wspierające się o szczyt domu lub drzewa owocowe. Czasami rosły tam także kwiaty.

Na Śląsku ogród przydomowy nazywany jest *zegradek (przyczyńskie)*. Szczególnie okazałe ogrody znajdowały się w dużych gospodarstwach chłopskich lokalnie zwanych bamberskimi. Opis takiego ogrodu z okolic Pszczyny przekazał Waldemar Szendera. Również i on w opisie zwrócił uwagę na użyteczność rosnących tam roślin. Zagrodę od frontu zamykał drewniany płot sztachetowy, słupy przęsła wykonane zazwyczaj z dębowych bali nakryte były kamieniem polnym tzw. *czopką*. Na podwórko wjeżdżało się szeroką bramą, w bogatszych gospodarstwach osadzoną na kamiennych słupach. Obok znajdowała się *fortka* dla pieszych. „*Przy wrotach i fortce zaczynał się niewielki ogródek ozdobny. Przy płocie rosną (począwszy od fortki): wachold (jałowiec) żeby odczynić (odkazić?) gości, flider (bez lilak) żeby było piyknie, fiba (dereń) na palmę no i dla utrzymania dyscypliny w licznych rodzinach (jak bydziesz wyrobił to zońda po fiba), kokocz (kłokoczka) na różaniec. Dalej rosły cierpliwe jadwiżki (aster nowobelgijski) „na grob niebogi”. Trochę głębiej lecz cały czas w pobliżu płotu znajdowała się lekko wyniesiona w górę, rabata kwiatowa czyli *zegrodka z florum*. Była podzielona na cztery części ścieżkami zbiegającymi się do znajdującego się pośrodku koła lub kwadratu. Kwiaty na niej rosły w kępach tworząc duże wyraźne plamy kolorystyczne. Rosły tam zarówno kwiaty jednoroczne jak i byliny. Zobaczyć można było tam m.in. z roślin jednorocznych: bratki, stokrotki, smagliczki, aksamitki, nagietek lekarski, groszek pachnący, mak ozdobny, nasturcję, wilec, żeniszka, tytoń ozdobny, maciejkę, kosmos, lwie paszcze. Byliny reprezentowały: serduszka okazała, lilie tygrysia i in. mieszańce, lilia biała, złocien ogrodowy, narcyz, irys, mieczyk, kosańce, goździki kamienne, jaskry, złocenie, pierwiosnka lekarska, piwonia, liatra, naparstnica, miechunka, miesięcznicę, słucholuska, śláz, szarota górską, rojnik, dalie pełnokwiatowa i pojedyncza, rudbekia wyniosła ostróżka, floks, omieg, konwalie cynie, korona cesarska, krokus, szparag ogrodowy, łubin wieloletni, liliowiec, fiołek wonny, kocimiętka, wiesiołek złocien, przegożan, gipsówka, begonia wiecznie kwitnąca, pelargonie⁵. Czasami w ogrodach rosły też róże w ulubionej odmianie Souvenir de la Malmaison. W zagrodzie znajdowała się też część zagospodarowana w formie trawnika rzadko obsadzona drzewami lub jednym drzewem dającym cień.*

5 Przedstawiony skład gatunkowy kwiatów rosnących na rabacie, przedstawia rośliny hodowane w ogródkach przydomowych już w czasach powojennych.

Mogło to być drzewo owocowe, ale częściej był to kasztanowiec, lipa lub topola biała. W sadzie (sadku) położonym za stodołą były też ule z pszczołami. Drzewa i krzewy owocowe początkowo przenoszono z lasów i miedz. Były to: dzika jabłłoń i grusza, śliwa tarnina, śliwka typu węgierki, czereśnia ptasia, czarna i czerwona porzeczka. Warzywa i zioła (*zielina*) uprawiano na grządkach (*karejkach*) rozmieszczonych z boku domu na *grincojgu* czyli w warzywniku. Za nim znajdowało się brogowisko czyli miejsce przechowywania ziemniaków i warzyw okopowych w kopcach. Dookoła ogrodu rosły pojedyncze drzewa wczesnych jabłoni i czereśni, krzewy porzeczek, bzu czarnego, kruszyny, leszczyny, kaliny, jasminu oraz dzikie wysokie zioła np. bylica piołun. Znajdowały się tam też grządki truskawek. Z czasem ogrody zmniejszano kosztem budynków gospodarczych.

Zagroda w Pietrowicach śląskich, Górny Śląsk, 1918, NAC sygn.. 3/1/0/9/5299

Problematyka ogrodów przydomowych przy zagrodach chłopskich to bardzo ciekawe i obszerne zagadnieniem do tej pory prawie nie rozpoznane. Autorka zdaje sobie sprawę ze niniejszy artykuł w żaden sposób nie wyczerpuje tematu. Jest jedynie próbą zarysowania obszaru badawczego. Temat wymaga dalszego rozpoznania. Szczególnie interesujące może być porównanie informacji o ogrodach i rosnących w nich roślinach we wschodniej południowej i zachodniej części województwa śląskiego.

Do artykułu dodano zestawienie nazw roślin występujące w ogrodach śląskich zaczerpnięte z opracowania Waldemara Szendera uzupełnione informacjami pochodzącymi z artykułu Elżbiety Szot-Radziszewskiej i badaniami przeprowadzonymi przez autorkę na terenie Piekar Śląskich.

Literatura

Baranowski B. *Zarys historii ogrodnictwa wiejskiego w Polsce*, 1964

Bogdanowski J. , *Polskie Ogrody Ozdobne*, 2000, s. 32

Ciołek G. *Ogrody Polskie*, 1978, s. 15

Jankowski E. Dzieje ogrodnictwa w Polsce w zarysie. T. 2. Od początku w. XIX do r. 1930. *Prace rolniczo-leśne* t.30, 1938, s.186

Lis H., Lis P. *Kuchnia Słowian. O żywności, potrawach i nie tylko*, 2009, s. 72-73

Malinowski L. *Zarys życia ludowego na Szląsku* [w:] Ateneum. Pismo naukowe i literackie. Rok II, t. II z. IV, 1877

Pietrzak M, Angiel M. Tradycyjny ogród wiejski w krajobrazie Pogórzy karpackich [w:] *Ogród za oknem. W poszukiwaniu formy*, Red. Gawryszewska B. J., Rothimel B, 2006, s. 67-78

Sierakowski W. Ks. , *Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc* [w:] *Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej*, 1878 cz.1, s. 9-10.

Szot-Radziszewska E. Ogródki wiejskie na Kielecczyźnie jako ozdoba, apteka, i spiżarnia. Edukacyjne i ekologiczne aspekty ekspozycji zieleni w Muzeum Wsi Kieleckiej w Tokarni [w:] *Teka skansenowska*, rozdział 6.

Szendera W. Tradycyjne ogrody przydomowe – zegródki na Górnym Śląsku [w:] *Problemy Ekologii* 2001, R.5, nr 5, s. 212-220

Szulc H., *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce* [w:] *Prace geograficzne* nr 163, 1995

Zątek W. *Przydomowy ogród wiejski dawniej i dziś* [w:] *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie* nr 402, 2003, s.271-276

